

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Филозофски факултет - Скопје

Testimonia philosophica

Зборник
во чест на проф. д-р Вера Георгиева
по повод 70 години од раѓањето

ΣΟΦΙΑ

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Филозофски факултет – Скопје
Институт за филозофија

TESTIMONIA PHILOSOPHICA

Зборник во чест на проф. д-р Вера Георгиева
по повод 70 години од раѓањето

TESTIMONIA PHILOSOPHICA - Зборник во чест на проф. д-р Вера Георгиева по повод 70 години од раѓањето

Издавач:

Филозофски факултет – Скопје

За издавачот:

проф. д-р Ратко Дуев, Декан на Филозофскиот факултет – Скопје

Главен и одговорен уредник на Зборникот:

проф. д-р Јасмина Поповска

Уредувачки одбор на Зборникот:

проф. д-р Иван Џепароски

проф. д-р Ана Димишковска

проф. д-р Ристо Солунчев

проф. д-р Јасмина Поповска

проф. д-р Марија Тодоровска

Лектура:

Дијана Ристова

Компјутерска обработка:

МАР-САЖ, Скопје

Печати:

МАР-САЖ, Скопје

Тираж:

60 примероци

Мотив на насловната страница:

Персонификација на Мудроста (Σοφία, Sophia), Библиотека на Келс во Ефес (II век), фотографија на Tratoth, дистрибуирана под лиценцата CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ephesus37.jpg>

Содржина

Вовед.....	7
Биографија на проф. д-р Вера Георгиева	13
Избрана библиографија на проф. д-р Вера Георгиева	23
TESTIMONIA PERENNIA	29
PHILOSOPHIA PERENNIS КРОЗ ДЕЛО ВЕРЕ ГЕОРГИЕВЕ	31
Слађана Ристић Горгиев	
TESTIMONIA DE PHILOSOPHIA ANTIQUA	45
ПРЕТСОКРАТОВСКОТО РАЗБИРАЊЕ НА ЧОВЕКОТ	47
Жељко Калуѓеровиќ и Дејан Донев	
ПИТАГОРА И КОСМОЛОШКАТА ЕСТЕТИКА	61
Иван Џепароски	
ЗА ИСТОРИЈАТА НА АНТИЧКАТА ЛОГИКА: МЕЃУ ЗАБОРАВОТ И СЕЌАВАЊЕТО	79
Ана Димишковска	
ФРОНΗΣΙΣ ВО ПЛАТОНОВАТА ФИЛОЗОФИЈА	97
Јасмина Поповска	

НЕИСКАЖЛИВОТО И НЕЗНАЕЊЕТО КАЈ ДАМАСКИЈ	121
Марија Тодоровска	
АНТИЧКАТА УМЕТНИЧКА ВДАХНОВЕНОСТ И ИСИХАСТИЧКОТО ПРОСВЕТЛУВАЊЕ.....	139
Вангел Ноневски	
TESTIMONIA DE PHILOSOPHIA BYZANTINA	155
ЕДНА ФИЛОСОФСКА ВРВИЦА: ИСИХАЗАМ.....	157
Радомир Виденовиќ	
ФИЛОЗОФИЈАТА НА РЕЛИГИЈАТА, ВИЗАНТИСКАТА ФИЛОЗОФИЈА И ФИЛОЗОФИЈАТА НА ИСИХАЗМОТ	167
Златко Жоглев и Гордана Стојаноска	
ТРОИЧНИОТ БОГ ВО РЕТОРИЧКИОТ ДИСКУРС НА СВ. ГРИГОРИЈ БОГОСЛОВ.....	191
Валентина Гулевска	
ФИЛОСОФИЈА, ТЕОЛОГИЈА И ПОЛИТИКА ВО СЛИКАРСТВОТО НА ЦРКВАТА СВ. СОФИЈА ВО ОХРИД	203
Александар Гулевски	
TESTIMONIA DE PHILOSOPHIA ISLAMICA.....	219
МЕТАФИЗИКА НА ЛЌУБОВТА ВО МИСЛАТА НА ЦЕЛАЛУДИН РУМИ	221
Хасан Џило	

УЛОГАТА НА РАЗУМОТ ВО ПРОЦЕСОТ НА ПОЗНАНИЕТО КАЈ МУТЕЗИЛИТИТЕ.....	237
Абдилкерим Исени	

TESTIMONIA DE PHILOSOPHIA MODERNA ET CONTEMPORANEA.....	267
--	------------

ФИЛОСОФИЈА ВО РУСКАТА ЛИТЕРАТУРА: ГОГОЉ, ДОСТОЕВСКИ, ТОЛСТОЈ.....	269
Трајче Стојанов	

БАРБАРА КАСЕН: РЕТОРИЧКИ ЕНКОМИУМ ЗА СОФИСТИКАТА.....	291
Марија Тодороска	

УДК: 821.161.1-3(049.3)

ФИЛОСОФИЈА ВО РУСКАТА ЛИТЕРАТУРА: ГОГОЉ, ДОСТОЕВСКИ, ТОЛСТОЈ

Трајче Стојанов

Универзитет „Гоце Делчев“, Педагошки факултет - Штип

Abstract

In this paper we will shed a light on three great Russian writers—Gogol, Dostoevsky and Tolstoy - from a philosophical perspective. The approach is not comparative, we will just outline their ideas separately. Of course, they are writers, not philosophers, so we cannot talk about their philosophy per se, but rather for philosophical implications in their literary work. And if so, it is obviously that this research would be a sort of interpretation of their work. We will try to give some plausible interpretation of the work of Gogol, Dostoevsky and Tolstoy, starting from an assumption that all of them were trying to build authentic worldview, based on Russian tradition and religion. In the works of these three writers we can see struggle to build authentic way of thinking entrenched in Orthodox religion. The main concern of these writers, according to us, was to create and express authentic ideas and literary products, that are consistent with Russian tradition and Orthodox religion. Can Russian tradition and Orthodoxy create authentic, modern and secular culture? This is the key question they are trying to answer.

Key words: Gogol, Dostoevsky, Tolstoy, Russian literature, Orthodox Christianity, Russian philosophy

Вовед

На почетокот веднаш мора да направиме една методолошка задршка. Н. В. Гогољ, Ф. М. Достоевски и Л. Н. Толстој, кои ќе ги обработиме овде, сепак се книжевници и можеби се во право некои историчари на руската философија што не ги вклучуваат во своите прегледи на истата. Впрочем, во голем дел од најзначајните истории на руската философија, нема да ги сретнете. Но, од друга страна, руската мисла зреела и преку

литературата, така што Гогољ, Толстој, Достоевски, па и Тургењев, поетот Фет и други се своевиден израз на философска мисла низ еден поинаков медиум, што за Русија и руската философија е особено важно. Но, во случајов и ние ниту ги класифицираме во фахот философи, ниту пак зборуваме за нивната философија. Единствено за што може да стане збор кај овие книжевници е за философски импликации. Притоа, обидот од тие импликации да се структурира одредена философија, дури и да се конструира философски систем, треба да се земе условно и секогаш да се има на ум дека станува збор за реконструкција од нивните книжевни дела.

Оттука, да се стават Гогољ, Достоевски и Толстој во еден историски преглед на философијата, навистина е проблематично и спорно. Во таков случај, една историја на германската философија, на пример, би требало во најмала рака да го вклучи барем Гете во својата класификација, а британската можеби Шекспир. Но, во тоа се состои спецификата на руската философија или на руското поимање на философијата: токму во тоа што може да си дозволи едно такво сфаќање дека Гогољ, Достоевски и Толстој може да бидат дел од историјата на философијата. Би било неправда за руската историја на философијата да се изостават писателите што философирале. Ова во светлото на фактот што токму преку овие книжевници голем број од идеите влегле во руската култура. Но, особено и заради фактот што токму овие книжевници биле под сериозно влијание на некои од актуелните идеи на времето, но и на некои од руските мислители. Така, тешко дека Гогољ ќе ги артикулирал своите идеи, ако не бил зафатен со духот на времето кој ќе кулминира во словенофилите. Или пак, прашање е дали Достоевски ќе ги напишел своите „Браќа Карамазови“ ако немал прилика да го слуша најголемиот руски мислител, В. Соловјов и неговите идеи за сеединството. Како и да е, кај руските книжевници може да се насетат не само имплицитни

филозофски идеи, туку и експлицитни тенденции да „се филозофира“ низ литературата.

Н. В. Гогољ (1809 - 1852)

Веднаш на почетокот, мора да се согласиме со констатацијата на Зењковски: „многумина во Гогољ не сакале да видат мислител, иако без сомнение, тој тоа беше.“ (Zenjkovski, 2002, 144) И навистина, тој се доживува единствено како писател, творец на новиот руски реализам, без да се земаат предвид неговите религиозни потраги и трагичните кризи кои ги носел во себе. Книжевникот Гогољ, го засенувал мислителот Гогољ. Дури и во фамозниот чин на спалување на вториот том на *Мртви души* сите гледале душевна болест¹, „затоа што не ја сфатиле суштината на трагичната колизија која за другите Гогољ ја носел во себе.“ (Zenjkovski, 2002, 144)

А суштината на таа колизија со која се мачел Гогољ и теориски и практично, животно, бил **односот помеѓу Црквата и културата!** Со тоа, покрај Чаадајев, тој е прв кој вака трагично го поставил овој проблем кој долго, долго се разрешувал во руската религиска мисла.

Уште во првите книжевни продукти се јавува проблемот на **колизијата помеѓу естетското и моралното начело.** Тоа е и неговата внатрешна борба – од една страна е склон кон ригорозен морализам, од друга страна страшно е вљубен во уметноста, која се покажува индеферентна кон моралот. Свеста за аморалноста на естетското, во почетокот го води кон обид за создавање на своевидна „естетичка утопија“ (Zenjkovski, 2002, 144) како начин да се оправда корисноста од уметноста.

Но многу бргу ќе се откаже од сите социјални, хуманистички утопии и вербата во уметноста која ќе го спаси светот. Веднаш по

¹ Се разбира не сакаме да го прескокнеме фактот дека Гогољ навистина имал сериозни душевни растројства, за што се напишани не мал број научно-психолошки студии.

поставувањето на генијалната комедија *Ревизор*, која предизвикува силна реакција во јавноста, на 27-годишна возраст, кај него ќе се случи религиозниот пресврт. Тој сè поинтензивно ќе почне да се враќа на религиозниот живот, кој никогаш не ни бил целосно згаснат во него. И тој како и Достоевски, на книжевната сцена стапил како сликар на тажната руска стварност, но во себе носел сопствен, личен пекол. Личната анегдота која Пушкин му ја раскажал, ќе му послужи на Гогољ како сиже за *Ревизор*, поради која иако Пушкин се валкал од смеа, додека Гогољ ја читал комедијата во домот на Жуковски, сепак ќе го трогне да изусти: „Боже, колку е жална оваа наша Русија!“ (Гогољ, 1986, 7) Таквата реална слика на жалната Русија премиерно била прикажана на сцената на 1 мај 1836 година, на која дури присуствувал и царот Николај I и предизвикала жестока реакција на реакционерните кругови кои сакале да бидат поголеми католици од папата, т.е. да бидат поконзервативни од самиот цар, кој гледајќи ја претставата, само рекол: „сите си го добија, а најмногу јас“. Авторот бил „распнат“ од критиката.

Силната реакција од поставувањето на *Ревизор*, ќе го принуди Гогољ да побара мир во странство, но по само неполна година таму, го потресува веста за смртта на неговиот пријател Пушкин. Кога во 1841 година одново се враќа во Русија, неговото капитално дело *Мртви души* е скоро завршено, чие сиже и овој пат е позајмено од поема на Пушкин која овој му ја отстапил. И самиот насетувал дека тоа е неговото „животно дело“. Така, во едно писмо до Жуковски, вели: „Сè што почнав, повторно го преработив, размислив повеќе за целиот план и сега го водам мирно како летопис. Ако го сработам ова дело онака како што треба да се направи, тогаш... какво огромно, какво оригинално сиже! Цела Русија ќе се појави во него! Тоа ќе биде првата моја добра работа, работа која ќе го прослави моето име!“ (Гогољ, 1966, 24)

Првиот том излегува во мај 1842 година и предизвикува општествени бранувања, не помали од оние предизвикани од *Ревизор*. Гогољ,

инаку со нежна психофизичка конституција, тешко го поднесува тоа и одново заминува во странство, сега на подолго време. Во неговиот концепт, *Мртви души* требало да бидат трилогија. Меѓутоа, својата замисла тој никогаш не ја остварил. Во странство напишал многу глави од вториот том, но во состојба на физичка исцрпеност и душевна криза, во 1845 година ги запалува.

Во тоа време кај него сè поостро се поставуваат религиозните дилеми и тој се подготвува да напише теориски труд за односот кој го мачел: Црква-култура. Делумен резултат на тоа се познатите *Одбрани местиа од ирејискаиџа со иријатиџелиџе*. Оваа книга, предизвикала уште пожестоки реакции, затоа што се доживувала како целосно отклонување на авторот од неговиот дотогашен реализам. На ова, тогаш најпознатиот книжевен критичар, Белински одговара со *Писмо на Белински, до Гогољ*² упатено во 1847, полно со жестоки антирелигиозни и социјалистички идеи, како реакција на религиозниот тон во Гогољевата преписка. Ова е тежок удар врз веќе разнишаниот Гогољ. Истиот тој Белински, кој впрочем на почетокот на кариерата му помогна кај цензорите да биде објавена *Мртви души*, и кој високо го ценел Гогољ, во ова писмо „вреска“ поради религиозноста на Гогољ: „Па зарем вие не гледате дека Русија нема да го најде своето спасение во мистицизмот, во аскетизмот и пиетизмот, туку во цивилизациските достигнувања и просветителскиот хуманизам. Нејзе не ѝ се потребни проповеди (доволно ги изнаслуша), не ѝ се потребни молитви (доволно ги изнакажа), туку будење на човечкото достоинство во чувствата на народот, со векови изгубено во кал и гнаса, права и закони, не сообразни со учењата на црквата, туку со здравиот разум и праведноста и, по можност, нивно строго почитување... Ете тоа се вистинските прашања кои моментално ја тревожат Русија, задремана во својот

² Ова ни беше достапно само онлајн:

Письмо Виссарион Григорьевича Белинского Николаю Васильевичу Гоголю
<<http://www.atheism.ru/old/BelAth1.html>> Пристапено на 25.9.2019.

апатичен полусон. И во такво време, големиот писател, кој со своите чудесно уметнички творби, така моќно придонесуваше за самопознањето на Русија, давајќи ѝ можност да се погледне самата себе како во огледало – се појавува со книга во која во име на Христа и црквата го учи варваринот земјопоседник да продолжи да се богати на грбот на закрепостените селани и да ги навредува со своите погани муцки... И како сето ова кај мене да не предизвика индигнација!?“ (Белынски, 1966) Во ова писмо, Белински едноставно вришти на Гогоља, насетувајќи ја дури можеби и неговата психичка растроеност: „И како може таква една книга (мисли на *Прейискаиџа* на Гогољ – Т. С.), да биде резултат на некој длабок внатрешен процес, на високо духовно просветление!? Тоа не може да биде! Вие или сте болни и мора да побрзате да се лечите, или... не се осмелувам да кажам.“ (Белынски, 1966)

Ваквите зборови биле пресилни за слабата психофизичка конституција на Гогољ. Писмото на Белински кружело по интелектуалните кругови и Гогољ бил земен на подбишега и силно исмеван. Тоа било премногу за кривкиот и веќе разнишаниот Гогољ. Но, од своја страна, тој не можел да се одрече од веќе силните религиозни чувства, ниту пак можел да го реши интимно длабоко почувствуваниот проблем за трагичната несповивост помеѓу Црквата и културата. Сè повеќе го обзема мислата дека излезот од општественото зло може да се најде само во религијата, во личното морално усовршување. Но и покрај тоа, лично сè повеќе тонел во психофизичка криза. Гогољ веќе бил сериозно растроен. Точно десет дена по трагичниот чин на спалување на вториот том од *Мртви души*, на 21 февруари 1852 година, Гогољ умира.

Умира на 43 години. Да поживеел малку подолго, сигурно и тој ќе го имал тој целосен пресврт во убедувањата и во творештвото, како што ќе го видиме подолу кај Достоевски: од реализам, кон мистичен реализам, од социјален роман кон религиски симболизам, од социјално детерминирање на човековата трагедија (како Достоевски во *Бедни луѓе*),

до трагедијата како онтолошка човекова суштина (Достоевски во *Браќа Карамазови*). Но, Гогољ, за разлика од Достоевски, не го издржал товарот на крстот.

Како и да е, неговата заслуга во философијата се состои во тоа што на толку јасен, но и трагичен начин ја поставил дилемата за односот меѓу Црквата и културата. Ако претходно П. Чаадајев го отвори овој проблем со руското православие кое, наспроти западното христијанство, не успеало да создаде световна култура, тогаш Гогољ го постави во така изострено светло и го пострада со личен пример, што тоа стана централна тема во руските потраги (веројатно и до ден-денес). Темата за враќање на културата кон Црквата, за нов црковен поглед на свет и конечно за изградба на **православна култура**, благодарение на Гогољ стана „топ-тема“ во руската философија и особен нејзин придонес.

Ако би требало да ја сублимираме философската дилема на Гогољ би можеле да кажеме – Гогољ го мачело сознанието дека **човекот е естетско суштество со етички идеал**. А таа подвоеност е кобна. Постои нескладност помеѓу надворешната убавина и внатрешната порочност. Естетското за Гогољ е стихијно и аморално, тоа е само возвишено, таинствено и неодоливо привлечно. Не бадијала младиот козак Андреј во *Тарас Буљба*, заради убавица ја напушта фамилијата, земјата, верата и нацијата, без притоа Гогољ да му стави на душа ниту трошка сомневање и грижа на совест. „Тоа не е само одрекување од самиот морален принцип, туку и потврда на стихијните сили, фаталниот детерминизам на естетската мотивација која ги руши сите брани од морален карактер“. (Zenjkovski, 2002, 147)

Гогољ никогаш не успеал да ја најде својата *калокаџија*, за него убавината и добрината се две противречни начела. Затоа тој нурнува во сферата на религијата, каде треба и единствено може да се спојат овие начела. Тој барал преобразба на културата, затоа и доаѓа на идејата за поврзување на Црквата и културата. За прв пат кај Гогољ се поставува

така отворено прашањето, не за отфрлање на културата, туку за нејзина христијанска преобразба. Тој бара „осветување“ на целокупната култура, нејзино преустројство во духот на православието, поточно изградба на православна култура. Затоа, пред уметноста стојат други задачи, „таа треба да го вдахнува човекот во борбата за Царството Божје, т.е. да го поврзува своето творештво со она служење какво што е својствено за Црквата“. (Zenjkovski, 2002, 147). Црквата за Гогољ станува единствен критериум, највисока инстанца, единствено способна да ги разврзе чворовите на современата култура и да ги обедини добрината и убавината.

Во оваа мисија, се разбира, клучната улога ја има Русија и православието. Во ова Гогољ е претходник на словенофилите. Токму со оваа идеја ќе останат да се борат не само руските мислителци, туку и секој промислувач на православието, во духот на споменатиот Петар Чаадајев, прашувајќи се зошто православието не создало/создава култура. Ако од православна инстанца се напаѓа западната, католичка култура, каде и како да се создаде православната? И за Гогољ, духот на православието е различен од католицизмот, Западот го оддалечило човекот од Црквата и Христа и со ова дава аргументи на идната словенофилска критика на Западот. Потребна е култура во православен дух, таква култура ќе ги измири сите противречности, кои западната Црква не е во состојба да ги помири. Гогољ дијагнозата ја поставил, но не стигнал да ја препише терапијата. Ваквата негова позиција, со тоа ќе стане основа за почеток на потрагите по таа нова, православна култура, почеток на барањето за поврзување на културата и Црквата, потрага по изворно-руска идеологија и философија. Оваа идеја целосно и систематски ќе почне да се развива во XIX век, кога ќе почне поставувањето на оригиналните руски философски темели. Инспирација за тоа, секако даваат руските писатели. Меѓу нив, секако е најголемиот философ помеѓу книжевниците:

Ф. М. Достоевски (1821 - 1881)

Иако овој став за Достоевски како философ многумина историчари на руската философија го негираат, сепак сметаме дека со темите со кои се занимавал, со жестината со која ги отворал и за нив дебатирал (проблемскиот контекст), со острото спротивставување на западните влијанија и со инсистирањето на руска мисла во духот на православието (социјалниот контекст), тој има несомнен придонес во профилирањето на една особена (руска) философија.

Оттука и може да се каже дека *Достоевски низ книжевна форма изнесувал философски релевантни идеи и учествувал во профилирањето на руската философија*. Голем дел од неговите текстови имаат полемички карактер (Во *Дневниците на писателот* голем дел од текстовите не се само со дневнополитички карактер, туку и реакции на актуелни философски струења, како и лични егзистенцијални дилеми со длабоки философски импликации), а и некои од романите се книжевна реплика на актуелни социјално-философски проблеми (*Демони, Записи од подземјето*, се реакција на револуционерните, на утилитаристичките и атеистички тенденции на времето).

Исто така, самиот тој бил запознат со, не така мал број, на западни философи и философски учења. (Во неговата приватна библиотека се пронајдени комплетните дела на Платон, во младоста се восхитувал на Шелинг и романтизмот, во кружокот на Петрашевски се запознал со учењата на Фурие и Прудон, сигурно и со Фоербах и делото *Бегалци на философијата* на Карл Маркс (Гросман, 1974). Во прогонство ги прочувал Хегел и Кант,³ живеел во ерата на револуциите и просветителските занеси на Европа и бил запознат со актуелните позитивистички и

³ Во едно писмо до братот Михаил, испратено од Семипалатинск од 22 февруари, 1854 год., тој бара да му ги испрати Кант, *Критика на чистото ум*, и Хегел, нагласувајќи - „посебно, неговата *Историја на философија*“. Види: Frank Joseph, Goldstein, ed., 1987, 63.

утилитаристички идеи, а во неговите романи се спомнати идеите и на некои актуелни мислители – Русо, Волтер, Расин...).

Очигледно, Достоевски бил зафатен од духот на времето во Русија, кога да се философира – било нужно. Во овој контекст, можеби најоправдана е оценката на Сергеј Булгаков кој вели дека „во личноста на Достоевски имаме не само неспорно генијален уметник, голем хуманист и приврзаник на народот, туку и изразит философски талент. „Од сите наши писатели“ – продолжува Булгаков – „почесното звање уметник-философ со право му припаѓа на Достоевски; кога покрај него ќе се стави дури и Толстој во таа смисла, ја губи својата горостасна величина.“ (Булгаков, 1988, 210 - 227) (ќе видиме, пак подолу, кога ќе зборуваме за Толстој, каква компаративна оценка може да добие творештвото на Толстој во однос на Достоевски). Ваквата синтагма „уметник-философ“ навистина најмногу одговара на творечкиот менталитет на Достоевски.⁴

Ние не само што го прифаќаме овој став дека дел од руските книжевници може да се вклучат во историјата на руската философија и не само што сметаме дека Достоевски е еден од најдлабоките руски философи-книжевници, туку сметаме дека Ф. М. Достоевски имал и заокружен **философски систем**.⁵ Колку тоа и да изгледало чудно за еден, прво книжевник, а потоа и книжевник-егзистенцијалист, кому сите системи би требало да му бидат туѓи, сепак го изнесуваме ова смело тврдење. Впрочем, тоа е иронијата на животот, но би рекле и законот на животот: колку и да се трудите да ги одбегнете сите системи, на крајот сфаќате дека сте завршиле градејќи систем – целиот свој живот. Тоа го направил Достоевски, од фаза во фаза, од роман во роман - го градел својот животен светоглед и со тоа и философски систем.

⁴ Вака го освојува и Л. А. Чухина во својата студија *Човекоѝ и неговото вредносен свет во религиозна философија* (Чухина, 2001).

⁵ Ваквиот мој став го елаборирам и Достоевскиевит систем го реконструирам во книгата: *Достоевски: од подземјето до Бојочовекоѝ* (2008). Скопје: Аз-Буки.

Внимателното читање на сите негови книжевни дела, неговиот *Дневник*, *Белешкиите*, како и на неговата кореспонденција, може да ни помогне во реконструкцијата на неговата философија токму како систем. Секако, тоа секогаш ќе остане реконструкција и како таква, тоа секогаш ќе биде интерпретација со која можеби и нема да се согласите, но никако не може да се негира дека е можна реконструкција и извлекување на философски импликации, а според нас како што рековме - и на цел, заокружен философски систем.

Во оваа прилика ние само многу кратко ќе посочиме во кои насоки е можно да биде реконструиран тој философски систем, без да одземаме премногу простор, особено со оглед на тоа што во друга прилика веќе детално се произнесовме за тоа и ако читателот има интерес за дополнителна аргументација, го упатуваме на нашата студија *Достоевски: од ѱодземјето до Бојочовекот*. Затоа што навистина, во овој кусо скициран приказ, навистина нема место за каква било детална и којзнае каква оригинална интерпретација на кој било мислител, вклучително и на Достоевски. Недоволно отстапениот простор овде за Достоевски, ни малку не значи дека не ја гледаме или дека ја минимизираме неговата заслуга за руската философска мисла. Напротив, ја ставаме на прво место во однос на сите други руски книжевници.

Трите главни тематски области во кои, според нас, се гради философијата на Достоевски се: **гносеологија**, **антропологија** и **религија**. Поставувањето на проблемот е во рамките на гносеологијата (констатирање на гносеолошкото двојство во човекот), каде, главно преку романот *Зайиси од ѱодземјето* е направена анализата на проблемите на познанието и се констатирани антиномиите до кои доаѓа умот. Има и историски потврди дека Достоевски го читал Кант и веројатно бил согласен со неговите антиномии. На скоро слични позиции стои и Достоевски – во секое од важните, егзистенцијални прашања (Бог, бесмртноста), умот доаѓа до подеднакво валидни, т.е. невалидни одговори за секој од

антиномичниот пар. Оттука, само и исклучиво на планот на познанието, решението е невозможно.

Откако овие проблеми се лоцирани во гносеолошки рамки, но и се констатира дека во тие рамки не може да се решат, тие се слеваат во областа на антропологијата, каде антиномичноста, противречноста се увидува не само како гносеолошка, туку таа станува суштинска, онтолошка човекова детерминанта, иманентна на неговата природа. Двојството, кое првично се јавуваше само во умот, на планот на познанието, сега се појавува како онтолошка одредница на човековата егзистенција. Човекот е длабоко противречно суштество по својата природа и тоа не се надминува на планот на природата – каде таа противречност се констатира. Затоа, сега Достоевски, основниот предмет кој го интересира – човекот, е поставен во светло на **слободата**, слободата како проблем, но и како решение на човековата антиномична природа. Впрочем, тоа се антиномии на слободата – таа е и проблем и решение. За да го изнајде тоа решение на антиномичноста на онтолошката супстанца на егзистенцијата, решението мора да се префрли на теренот на религијата.

Во областа на религијата, пак, е покажана конечната синтеза до која дојде Достоевски, синтеза во која се надминуваат сите противречности од гносеолошкото, онтолошкото и антрополошкото ниво. Синтезата е во Христос, кој е повеќе од морален образец и идеал, тој е Богочовек, нова реалност, во која сите антагонизми го добиваат своето смирение и смисла. Со ова, рациото е дефинитивно надминато во еден уникатен *мистичен реализам*, во кој единството е остварено во надемпириската сфера.

Скоро целосно на позициите на православното учење, Достоевски ги разрешува гносеолошките прашања во антропологијата, антрополошките во гносеологијата, слевајќи ги во религијата. Вака, тој го конструира својот мистичен реализам, како единствено длабинско објаснение и на стварноста, но и на она зад таа емпириска стварност, како нејзина детерминанта, објаснение и оправдување. Тој трансемпириски

карактер на една подлабока реалност е таа мистична реалност за која зборува Достоевски и како што впрочем самиот се декларира – мистичен реалист. Колку чудно и противречно да звучи оваа фраза „мистичен реализам“, сепак, аргументацијата на Достоевски е доволно силна да не убеди дека вистинската, подлежаќката реалност е навистина мистична.

Сосема поинаква, нималку мистична, ами напротив рационализирана и првенствено морализаторска била религиозноста на:

Л. Н. Толстој (1828 - 1910)

Но, се разбира, патот до религиозноста, како и на секој грешник и за него бил долг и мачен. Роден во благородничко семејство, со благородничка титула своевременно доделена на неговите предци лично од Петар Велики, финансиски добро ситуиран, грофот Толстој најпрвин ги засакал и убавите вина и убавите жени. Особено лесните жени. Бил чест гостин во домот на брата си, кој бил полн со такви, но и на бројните Петроградски крчми, преплавени со „циганки“, алкохол и кавги, а секако редовно ги посетувал и јавните куќи. Колку пати самиот во *Дневникој*, се колнел дека повеќе нема да оди кај „Циганките“, но секогаш одново и одново им се враќал. „Вчера се соблазнив на една убавица Циганка; но Бог ќе ме спаси“ (Толстой, 1935, 167) - стои во *Дневникој* на писателот, но веќе „неколку реда подолу“ заборава на Бога, но не и на Циганките: „Живеам како некој гад; иако не сосема бесмислено, сепак скоро целосно ги напуштив моите преокупации и целосно паднав со духот“, но вечерта, сепак - „повторно кај Циганките.“ (Толстой, 1935, 167).

Тие авантури ќе родат и неколку ликови во неговите дела: Шчербагова, девојка од високите кругови, ќе ја овековечи во *Приказна за вчерашниот ден*, татарската девојка за време на неговиот војнички престој на Кавказ, во романот *Козаци*. *Дневникој* е полн со неговите љубовни изливи при кои скоро за секоја втора жена со која имал бурна љубовна романса, запишал дека би „ја оженил“. А дека животот пишува

романи и особено дека е иронично копице, доказ е неговата женидба, но и сиот негов семеен живот, кој е токму таков – како од роман. Се жени всушност со ќерката на една негова љубов од детството, која своевреме-но како дете ја турнал низ скалите затоа што не му ја возвратила љубо-вта, заради што сиротата девојка кривела со години. Кога после долго време, сега веќе средновечниот гроф повторно се врткал околу своја-та детска љубов, тој всушност ги заведува нејзините ќерки, од кои со едната се жени. Иако флертувал со трите: и со Лиза и со Соња, на крајот се одлучил да ја побара раката на Софија. Но, оттука, драмите на Толстој не престануваат, тој продолжува да флертува, додека семејната агонија растела до неподносливост. Единствено што го држело тој брак биле тринаесетте деца што му ги родила Софија. Сепак, на крајот од својот живот решава да побегне и од својата сопруга и од сè, а најверојатно првенствено од себе си. Но, ниту великиот Толстој не знаел дека никој никогаш не успеал жив да побегне, особено не при обидот за последното „бегство“ – качувајќи се на воз од Јасна Полјана, верувајќи дека засеко-гаш го напушта својот долгогодишен дом. На 7 ноември, 1910 година, умира само неколку станици подолу, на мала, селска станица Астапов.

Овој вовед во интимните детали од животот на Толстој треба да не доведат до некои од противречностите во неговите философско-книжев-ни идеи. Чиниме дека оваа растргнатост помеѓу генијалноста во него - што ја насетувала мистичното единство на светот, и силно изразената индивидуалност и острастеност - што го гонела кон морализам, го чини психолошкиот фон на кој се градат неговите идеи. Од неговата генијална проникливост се родил пантеизмот, а од неговата силна индивидуалност - панморализмот. Многу бргу подолу ќе ги елаборираме накратко овие идеи кај Толстој.

И велиме само идеи, затоа што тешко дека неговиот светоглед може да се систематизира и да се зборува за еден заокружен систем на филосо-фија. Иако пишува многу: ако некој писател, уметник, творец воопшто,

некогаш и помислил дека напишал многу во текот на својот живот, нека ги погледне собраните дела на Толстој – 90 тома! Сиот живот на творецот на тацна – од опишување на своето *Действије* и *Млагосиј*, низ *Дневници* и *Писма*, преку *Војна и мир* и *Ана Каренина*, до *Кројцеровата соната*, *Отец Сергеј* и *Царскиот Божје е во нас* и *Воскресение...* Толстој бил вонредно плоден писател.⁶ Не само со квантитетот, ами пред сè со книжевниот квалитет, Толстој бил еден од најчитаните и највлијателните руски автори, како во времето кога живеел и творел, така и до ден денес. Но, тие идеи останале само тоа – идеи - без да успее да изгради еден конзистентен философски светоглед. Како што вели Зењковски: „Имало многу *случајно* во неговите философски афинитети во овој или оној период, затоа што бил подложен на влијание на книгите кои случајно му доаѓале до рака.“ (Zenjkovski, 2002, 312). Неговиот силно изразен индивидуализам, бунтовност, па и суета, не му дозволиле сето тоа да го осмисли и систематизира на соодветен начин.

К. Леонтјев во својата брилијантна студија за Толстој наведува еден цитат, кој во голема мера го открива карактерот на творештвото на Толстој, а со тоа и основната разлика помеѓу неговиот и генијот на Достоевски: „Еден од нашите познати научници и писатели, пред неколку години, анализирајќи го романот *Ана Каренина*, помеѓу другото, забележа дека оној што ја проучува Ана Каренина, го проучува стварниот живот.“ (Леонтъевъ, 1911, 11). И навистина, Толстој е далеку подобар сликар на стварниот живот, отколку Достоевски, но и не само во однос на Достоевски, туку можеби во тоа е најдобар во руската литература воопшто. Особено во првиот период од неговото творештво, пред да биде зафатен од товарот на морализмот. И можеби за литературата како таква, навистина е жално што „моралниот победник извојувал, во крајна линија, Пирова победа над уметникот.“ (Левицки, 2004, 128). Но, сепак,

⁶ Денес сите достапни во електронска форма на интернет: <http://www.readingtolstoy.ru/> и <http://tolstoy.ru/>

Толстој е сликар во литературата, неговите описи, неговите ликови и собитија се можеби најживописно насликаните во севкупната руска, но и светска литература.

Може слободно да се каже дека дури и во таа „моралистичка фаза“, неговиот строго литературен гениј стои повисоко од оној на Достоевски. Затоа што неговиот хабитус бил различен од оној на Достоевски. Можеби во таа смисла, најточна е оценката на Мерешковски, изнесена во неговата книга *Толстој и Достоевски*: „Кај Толстој има превласт на плотта над духот, кај Достоевски – на духот над плотта.“ (Mereškovski, 1982, 69). И во оваа особеност лежи можеби и најважната, клучната, би рекол, разлика помеѓу двајцата руски гении. И оттука различниот вкус додека ги читате. Кај Толстој ниту оддалеку го нема тој патос што го има кај Достоевски. Толстој е далеку „потрезвен“ писател, неговата литература е далеку „поздрава“ од онаа на Достоевски. Толстој не „боли“ додека го читате, како што тоа е случај со Достоевски, дури и ако и има „болка“ кај Толстој, тогаш таа е строго естетска, уметничка, т.е. токму катарзична. Кај Достоевски, таа е патолошка.

Како што точно вели Берѓаев, Достоевски е тежок и дегутантен за читање, тој го убива вкусот за друга литература, или прецизно: „Сè станува блуткаво после престојот во царството на Достоевски, тој просто го убива вкусот за читање на други писатели.“ (Берѓаев, 1977, 7). И во таа смисла, прав е Берѓаев: „Нема ништо полесно од тоа да ги откриете уметничките недостатоци во романите на Достоевски. Во нив нема уметничка катарза, тие се болни, секогаш ги пречекоруваат границите на уметноста.“ (Берѓаев, 1977, 7). А тоа нема да го најдете кај Толстој, од чисто естетска перспектива, секој роман на Толстој, слободно можете да го ставите над романите на Достоевски. На Толстој му бил туѓ тој трагичен патос што го носеле скоро сите ликови на Достоевски. Трагедиите во романите на Толстој се случуваат, се збиднуваат, тие се резултат на дејството и на самата структура на градење на нарацијата,

а не на патологијата на ликовите, како што е случајот кај Достоевски. Затоа Толстој е подобар раскажувач – колку оваа констатација да изгледала смела, дури можеби и неправедна кон исто толку великиот (но во сосема друга смисла), Достоевски.

Но, не дека во таа и таква литература Толстој немал што да каже. Напротив. Особено во втората фаза од својот интелектуален и творечки развој. Впрочем, тој како постојано да бил распнат на истиот крст како и Гогољ – помеѓу уметноста и моралноста. За него уметноста, колку и да е убава, во својата суштина останувала соблазна. И затоа, како старее, сè повеќе таа уметност во неговите раце ќе се претвора во орудие на моралот. Тоа секако полека, но сигурно, ќе го убива уметникот Толстој, на сметка на моралистот Толстој. Но, и во таа фаза, мора да признаеме, неговата уметност, како уметност, е на повисоко рамниште од онаа на Достоевски. После читањето на *Кројцеровата соната* или *Отец Сергеј*, во кои иако Толстој морализира, сепак, уште долго во нас останува вкусот на уметноста. Кај Достоевски, талогот на болката.

Но, оваа животна растргнатост, Толстој некако не го следи едновремено. Во првата фаза од своето творештво, што е видливо во *Војна и мир*, тој е строго уметник, сликар, а во втората фаза, која веќе се насетува со *Ана Каренина*, се буди Толстој моралистот. Во првиот животен период, силно изразената индивидуалност, стихијната жед за живот, бујното со страсти тело и полнотата на животот што ја чувствувал, го воделе неговиот ум кон пантеизам, кон силно чувствување на обоготвореноста на сиот свет и живот околу него, во кој тој восхитено и егзалтирано учествува. Како што сугерира и самиот во неговата *Исјовев*, верувал во таа сеопшта стихија на животот, во идеалите кон кои се стреми и на законите кои ги открива; и за таквата верба, доволно е само мало, ситно учество на поединецот во тој сеопшт тек на животот за да се почувствува корисен и осмислен, или како што прецизно си вели самиот на себе си: „Сè се развива, диференцира, се усложнува и се усовршува врз основа

на закони кои раководат со тоа. Ти си дел од целината. Спознавајќи ја, колку што е можно таа целина и спознавајќи ги законите на развојот, ти ќе го спознаеш и своето место во целината и самиот себе си.“ - А на планот на моралноста тоа значи - „Целото човештво живее и се развива на основа на духовни *идеали* кои го раководат. Тие идеали се изразуваат во религијата, во науката, во уметноста и во општеството. Тие идеали стануваат сè повисоки и повисоки и човештвото се движи кон сè повисока благосостојба. Јас сум дел од човештвото и мојата смисла се состои во тоа да содејствувам со сеопштиот разум и да придонесам за остварување на тие идеали на човештвото.“ (Толстой, 1935, 45).

За младиот, интелигентен Толстој, полн со енергија и младешки страсти, тој општ развој во кој се чувствувал дека придонесува, бил доволен. Но, пред неизбежноста на смртта, тоа не е доволно, животот мора да се осмисли индивидуално и трајно. Смртта на брат му со кој бил близок, уште посилено ја обесмислува таа верба сеопштиот прогрес како начин да се осмисли егзистенцијата. Веќе кон крајот на 70-тите години Толстој доживува една длабока душевна криза, која ја опишува во своите *Исповеди*, со што сенката на смртта засекогаш злокобно ќе лебди над осмислувањето на неговата егзистенција. Страста и љубовта кон животот и сенката на неизбежната смрт – ете го фонот на противречноста што врие во Толстој.

Исто така, кај Толстој се јавила и таа силна желба за борба против нагоните и демоните од младоста, кои му претставувале константен извор на незадоволство. „Тежнењето кон усовршување, константното незадоволство со себе си, борбата со 'нижите' нагони и страсти, веќе во тоа време (во младоста – Т. С.), потполно го исполнувало неговиот внатрешен свет.“ (Zenjkovski, 2002, 312). Во возрастните години, тоа конечно го упатило кон моралистичката фаза. И тогаш, доволно суетен за целосно да ги прифати догмите на христијанството, но и доволно мудар за да знае дека спасението е невозможно врз основа на неговиот

претходен светоглед, Толстој создава „сопствена религија“: ги прифаќа моралните учења на христијанството, но не и темелните догми, меѓу кои и основната – Богочовечката природа на Христа. Во списот *Во што се сосѝои мојата вера*, тој не вели го прифатив Христос, туку „јас по-верував во учењето на Христос.“ (Толстой, 1935, 5). Значи не Христос како Богочовек, не Христос како втора ипостас со подобна божествена усија, не Христос Спасителот, искупителот... туку само Христос учителот. Она што Достоевски го отфрлил – Христос како морално начело, Толстој го прифатил. За Достоевски, нема да нè спаси моралот проповедан од Христа, туку тоа што Логосот стана тело. Ова за Толстој и „неговото“, рационализирано христијанство, било премногу. Сето тоа искомбинирано со восхитеноста од ориенталните религии, го комплети-рало философскиот и животниот светоглед на Толстој во кој доминирал морализмот. Иако, како што рековме, тоа се повеќе насетувања, лични потраги, отколку систематски изграден, рационален философски светоглед. Генералната оценка ја делиме со Зењковски – Толстој бил толку опседнат со искупувањето преку моралот, што тоа претставувало вистинска тиранија на ова морално начело врз севкупниот живот. Веројатно тоа најмногу пречело како на неговиот живот, така и на неговата литература. Во секој случај, Толстој останува редок книжевник, кој сепак не успеал да „порасне“ во философска величина.

Заклучок

Завршувајќи го овој приказ за, според нас, трите најголеми руски книжевници, можеме да констатираме дека руската литература, во својата основа е повеќе или помалку философска. Таа постојано орбити-ра околу философските прашања и тоа не кои било, ами оние метафизичките, вечните философски прашања кои се актуелни во секоја епоха.

Философските идеи присутни во руската литература се навистина важен момент за руската култура воопшто. Имено, со литературата,

философските идеи влегувале помеѓу пошироките народни маси. На тој начин, голем дел од типично руските философски идеи – како сеединство, богочовештво, Софија и др. – станале дел од руската култура, дури и повеќе, дел од рускиот начин на мислење, од нивниот менталитет. Специфичноста на „руската душа“ е во голема мера детерминирана токму од овие идеи кои од интелектуалците се движеле кон широките народни маси, особено од писателите кои и за време на нивниот живот биле популарни во својата земја.

Се разбира, не треба да се претпостава дека секој селанец, до последен го читал Достоевски или Толстој. Влијанието е присутно и тие биле читани, но тоа не било така масовно, како што би можело да се претпостави од денешна перспектива, со оглед на тоа што во XIX век во Русија едвај 25% од населението било писмено. Но, сепак, литературата како далеку подостапен медиум за пошироките слоеви од „егзактноста“ и понекогаш и езотеричноста на философијата, секако повеќе придонела за распространување на философските идеи.

Со тоа руската литература се покажува и како претходник на автентичната руска философија. Секако, уште еднаш, тие се писатели, книжевници и тоа сè уште не е философија во академска смисла на зборот, но тие во голема мера се заслужни за трасирање на патот кон автентична руска мисла. Имено, руските писатели разработени овде влегуваат во таа автентична линија на развој на руската философија која поаѓа од првиот мислител Сковорода, преку духовните академии и словенофилите, и ќе доведе конечно до „вистинска“ философија, олицетворена во системот на В. Соловјов и инспиративниот Н. Фјодоров, кои се стожерите на руската религиска мисла.

Литература

- Толстој, Л. Н. (1935). *Полное собрание сочинений в 90 томах*. Москва: Художественная литература.
- Mereškovski, D. S. (1982). *Tolstoj i Dostojevski*. Београд: Partizanska knjiga.
- Берћајев, Н. (1977). *Трагедија и свакодневица*. Београд: Логос.
- Леонтьевъ, К. (1911). *О романахъ гр. Л. Н. Толстого: анализ, стиль и веяние*. Москва: Оптиной Пустыни.
- Левицки, С. (2004). *Огледи из историје руске философије*. Београд: Логос.
- Чухина, Ј.А. (2001). *Човекој и нејовиој вредносен свей во религиознајџа философија*. Скопје: Един-соф.
- Стојанов, Т. (2008). *Достоевски: од њодземјетџо до Бојочовекојџ*. Скопје: Аз-Буки. 2008.
- Гросман, Ј. (1974). *Достоевски*. Београд: СКЗ.
- Joseph, F. and Goldstein, D.ed., (1987). *Selected Letters of Fyodor Dostoyevsky*. New Brunswick and London: Rutgers University Press.
- Булгаков, С. (1988) „Иван Карамазов као философски тип“, *Градац*, бр.16, 1988: 210 - 227.
- Радовић, В. „Смешне згоде у Потемкиновом селу“ во: Гогољ, Н. В. (1986). *Ревизор*. Београд: Рад.
- Лалић, Р. „Предговор“ во: Гогољ, Н. В. (1966). *Мртџве гуше (џоема)*. Београд: Просвета.
- Zenjkovski, V. V. (2002). *Istorija ruske filozofije*. Podgorica/Beograd: CID/JP Službeni list.

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека “Св. Климент Охридски”, Скопје

1-05Георгиева,В.(082)

1(497.7)(082)

TESTIMONIA philosophica : зборник во чест на проф. д-р Вера Георгиева по повод 70 години од раѓањето / [главен и одговорен уредник Јасмина Поповска]. - Скопје : Филозофски факултет, 2020. 303 стр. : фотографии ; 24 см

Фусноти кон текстот. - Биографија на проф. д-р Вера Георгиева: стр. 9-12. -

Библиографија на проф. д-р Вера Георгиева: стр. 18-22. -

Библиографија кон трудовите

ISBN 978-608-238-183-1

1. Поповска, Јасмина [одговорен уредник]

2. Георгиева, Вера

[посветено на лице или институција]

а) Георгиева, Вера (1950-2020) - Филозоф - Зборници

б) Филозофија -

Македонија - Зборници

COBISS.MK-ID 51814917

Testimonia philosophica